

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, доцента, доцента кафедри психології Навчально-наукового медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили Астремської Ірини Володимирівни на дисертаційну роботу Литовченка Віталія Петровича «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху», що представлена до захисту у спеціалізовану вчену раду на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія

1. Актуальність теми дисертації.

Сьогодні для України як європейської держави, на теренах якої відбувається втілення прогресивних соціальних цінностей, питання рівності, інклюзивності, безбар'єрності особливо важливі. При Кабінеті Міністрів України створено Раду безбар'єрності, схвалено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затверджено План заходів із реалізації Стратегії на 2023-2024 роки, який містить низку пріоритетних проєктів. В умовах воєнного часу питання безбар'єрності у медичній сфері набуває ще більшої актуальності.

Наразі здатність ефективно взаємодіяти з пацієнтами розглядається як важлива компетентність у сучасній медицині; комунікативні навички лікаря позитивно впливають на результативність втручання, формують довіру, допомагають уникнути помилок.

Варто підкреслити важливість уваги до етичних основ професії лікаря, налагодження професійної комунікації лікаря з пацієнтами, особливо тими, хто потребує додаткових пристосувань та підтримки; актуальність співпраці медичних працівників, психологів та педагогів у забезпеченні доступних та якісних послуг для всіх пацієнтів.

У такому контексті пацієнти з сенсорними порушеннями, зокрема слуху, потребують більшої уваги та підтримки з огляду на специфіку комунікації. Особливі потреби пацієнтів з порушеннями слуху передбачають наявність відповідних компетентностей у лікарів щодо подолання психологічних та комунікаційних бар'єрів на різних етапах лікування.

Сформульована мета дослідження відображає очікуваний кінцевий результат і полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці умов формування психологічно доцільної професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-стоматологів) з особами з порушеннями слуху.

З огляду на зазначене, дисертаційна робота В.П. Литовченка «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» є *вкрай актуальною та значущою*.

2. Наукова новизна та теоретичне значення дослідження.

Наголошуючи на найсуттєвіших здобутках дисертаційної роботи, вважаємо за необхідне зазначити результати, що мають безперечну новизну, а саме:

уперше здійснено цілісний теоретичний аналіз проблеми професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я у контексті ідеї безбар'єрності;

визначено теоретичні основи формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху, компоненти професійної комунікації лікарів-стоматологів (когнітивний / знаннявий, мотиваційно-ціннісний та практичний), відповідні критерії та рівні сформованості;

обґрунтовано основні бар'єри у професійній комунікації з особами з порушеннями слуху (психологічні, комунікативні, культурні);

визначено організаційні умови психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушенням слуху: здійснення комунікації на основі принципів безбар'єрності та доступності; підготовка (підготовленість та вмотивованість) фахівців; урахування / дотримання рекомендацій;

визначено специфіку комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху, в основі якої положення спеціальної психології, сурдопсихології, соціокультурного підходу до розуміння особливих потреб;

охарактеризовано сучасний стан та особливості формування професійної комунікації з особами з порушенням слуху на основі національного та міжнародного досвіду;

обґрунтовано та визначено зміст освітньої компоненти з формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху тощо.

Важливим, на нашу думку, є визначення на основі результатів теоретичного аналізу, дослідження практичного досвіду з урахуванням основних положень компетентнісного підходу структури феномену *«професійна комунікація фахівців сфери охорони здоров'я»* стосовно пацієнтів з порушеннями слуху, що містить три компоненти: *когнітивний / знансвий* (знання специфіки комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху, культури осіб з глухотою, базової (тематичної) лексики жестової мови, шляхів комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху, необхідних адаптацій, організаційних аспектів, особливостей роботи з технічними засобами), *мотиваційно-ціннісний* (сприйняття цінностей інклюзії, зацікавленість у наданні якісних медичних послуг, прагнення створити безбар'єрне середовище у медичному закладі, забезпечити доступну комунікацію з пацієнтами з порушеннями слуху; мотивація до самовдосконалення у професії) *та практичний* (реалізація знань у практичній професійній діяльності).

Дисертацію виконано як складову частину науково-дослідних тем відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України: «Теоретико-методичні основи психолого-педагогічного супроводу осіб з порушеннями когнітивного розвитку», 2021-2023 рр. (державний реєстраційний номер теми 0121U108682) та «Теоретико-методичні засади психологічного та психотерапевтичного супроводу ресоціалізації осіб з особливим освітніми

потребами в умовах кризових викликів», 2024-2025 рр. (державний реєстраційний номер теми 0124U000496).

3. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: розроблено і впроваджено в практику підготовки та підвищення кваліфікації фахівців сфери охорони здоров'я комплекс практичних та навчальних матеріалів:

рекомендації щодо підготовки фахівців сфери охорони здоров'я – студентів медичних закладів вищої освіти (аспекти професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху);

лекції та практичні заняття з теми «Комунікативні навички лікаря стоматолога-терапевта (безбар'єрний підхід)» до освітньої програми підготовки лікарів-інтернів та слухачів циклу з спеціалізації (кафедра стоматології, Інститут післядипломної освіти, НМУ імені О.О. Богомольця);

авторський інформаційний Telegram чат-бот з проблеми професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху;

авторські лекції-дискусії «Стоматологічна інклюзивна толока» на платформі Clubhouse з метою вивчення експертної думки лікарів-стоматологів різних країн, обговорення актуальних проблем, підвищення обізнаності з дотичних питань (2020-2023);

методичні рекомендації для лікарів-стоматологів з професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху.

Розроблено концепцію заснування кафедри професійної комунікації лікаря-стоматолога як структурного підрозділу закладу вищої освіти, що сприятиме цілеспрямованій фаховій підготовці майбутніх лікарів.

Матеріали дисертаційного дослідження, методичні розробки можуть бути використані адміністрацією та професорсько-викладацьким складом закладів вищої медичної освіти в процесі підготовки лікарів-стоматологів до професійної комунікації з особами з порушеннями слуху; адміністрацією та науково-педагогічним складом закладів післядипломної медичної освіти, керівниками медичних клінік для підвищення професійного рівня фахівців

сфери охорони здоров'я з питань професійної комунікації, надання безбар'єрних послуг пацієнтам з особливими комунікативними потребами.

Результати, отримані автором у процесі наукового пошуку, безперечно мають значення для розвитку національної науки і практики, зокрема спеціальної психології, що полягає у можливості використання їх при підготовці, перепідготовці кадрів, а також при проведенні нових теоретичних та експериментальних досліджень.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Інститут післядипломної освіти, кафедра стоматології); освітній процес і методичну роботу Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради (Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти); Загальноосвітнього навчального закладу II-III ступенів «Вечірня (змінна) спеціальна школа №27» м. Києва, Хмельницької спеціальної загальноосвітньої школи №33; практичну діяльність стоматологічної клініки «Ліберті Дент».

4. Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується: методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних його положень; застосуванням системи методів, адекватних меті, предметові та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки; поєднанням методів кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; ефективністю експериментальної роботи, що проведена в умовах реального освітнього процесу закладу вищої медичної освіти.

Достовірність результатів роботи підтверджується широким оприлюдненням й апробацією основних положень та результатів дослідження на науково-практичних заходах міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів, шляхом обговорення на засіданнях відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами Інституту

спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

5. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому та основних положень дисертації.

Оцінюючи зміст й завершеність дисертації Литовченка Віталія Петровича «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» відмітимо, що вона є цілісним структурованим дослідженням, зберігає логічну послідовність та комплексність викладення матеріалу як на рівні роботи в цілому, так і в межах кожного окремого розділу, складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 324 сторінках, із них основного тексту – 199 сторінок.

Слід відзначити вміння дисертанта узагальнювати й систематизувати теоретичний матеріал, що принагідно представлено у першому розділі дисертаційної роботи *«Теоретичні основи професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»*.

З метою категоріального визначення професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я дисертантом здійснено аналіз категорій «комунікація», «професійна комунікація», розглянуто особливості формування «*soft skills*», «емоційного інтелекту» як складників професійної комунікації.

На увагу заслуговує здійснений автором аналіз сутності ключових понять – «компетентність», «професійна компетентність», «комунікативна компетентність», «інклюзивна компетентність», які дотичні до проблеми формування професійної комунікації. Розглядаються як загальні підходи, так і особливості в контексті стоматологічної допомоги, оскільки є суттєва специфіка. Зокрема, здатність до психологічно доцільної професійної комунікації з особами з порушеннями слуху розглядається як складова професійної компетентності фахівців сфери охорони здоров'я.

У контексті здійсненого автором теоретичного аналізу вважаємо за доцільним розгляд «професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» як вид професійної комунікації, що передбачає сформованість у лікаря інклюзивно-комунікативної компетентності: 1) знання специфіки комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху; 2) мотивація щодо надання якісних послуг особам з порушеннями слуху, усвідомлення необхідності підвищення компетентності; 3) здатність реалізувати (застосовувати на практиці) відповідні знання на основі актуальних концепцій, моделей, підходів, спрямованих на забезпечення особливих комунікативних потреб. Ефективна (психологічно доцільна) професійна комунікація забезпечує досягнення взаєморозуміння, надання кваліфікованої медичної допомоги (встановлення причини звернення пацієнта, планування лікування, відповідні рекомендації тощо) як результат реалізації принципів безбар'єрності.

На позитивну оцінку заслуговує аналіз специфіки комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху в контексті соціокультурного підходу; огляд статистичних даних щодо кількості осіб з порушеннями слуху (Україна, Великобританія, Франція, Австралія, Німеччина, Швейцарія, США); класифікацій порушень слуху, медичних технологій та технічних засобів реабілітації. Розглянуто дотичні теоретичні положення спеціальної та медичної психології, сурдопсихології, психологічні аспекти комунікативних потреб осіб з порушеннями слуху. На основі теоретичного аналізу дисертантом представлено узагальнені основні шляхи комунікації між лікарем-стоматологом та пацієнтом з порушенням слуху, зокрема особливості комунікації з дітьми, окрему увагу приділено перекладу жестовою мовою під час надання медичної допомоги.

Важливо, що відповідно до сучасних психолого-педагогічних підходів, автором акцентовано увагу на соціокультурних особливостях людей з порушеннями слуху; окрему увагу приділено таким феноменам як культура глухих та жести́ва мо́ва.

Заслужує на увагу ґрунтовний аналіз нормативних документів з проблеми безбар'єрності під час надання медичних та реабілітаційних послуг в закладах охорони здоров'я (Цілі сталого розвитку для України як орієнтири розроблення програмних документів та моніторингу, Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, Концепція розвитку електронної охорони здоров'я, Методичні рекомендації щодо запровадження принципів безбар'єрності під час надання медичних та реабілітаційних послуг в закладах охорони здоров'я тощо).

Дисертантом розглянуто безбар'єрність як контекст професійної комунікації (психологічний контекст; соціокультурний контекст; безбар'єрність як дотримання норм доступності (у медичній сфері); моделі надання медичної допомоги у контексті безбар'єрності); узагальнено, що одним із чинників забезпечення безбар'єрності у системі охорони здоров'я для пацієнтів з порушенням слуху є відповідна підготовка лікарів.

Цінним є другий розділ дисертаційної роботи *«Сучасний стан та міжнародні стандарти професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»*, зокрема з'ясовано стан проблеми формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху в національній та зарубіжній науці і практиці.

На основі емпіричного дослідження (опитування національних та міжнародних експертів, онлайн обговорення за участі лікарів-стоматологів) – дисертантом визначено, що проблема професійної комунікації медичних працівників з особами з порушеннями слуху є актуальною та недостатньо вирішеною, основними чинниками проблеми є такі: недостатня обізнаність із особливостями комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху; не володіння / недостатній рівень володіння жестовою мовою; відсутність / недостатність інформації про допоміжні технічні засоби комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху (онлайн переклад жестовою мовою та ін.) та ін. Встановлено, що серед шляхів вирішення проблеми на перших позиціях: удосконалення підготовки майбутніх лікарів-стоматологів

у контексті формування навичок комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху; удосконалення освітніх програм підвищення кваліфікації лікарів та ін.

Відзначимо визначені дисертантом вихідні положення зарубіжного досвіду щодо організації професійної комунікації: забезпечення перекладача жестової мови та необхідних пристосувань у клініці; включення тематики щодо комунікації з пацієнтами з особливими потребами до програм підготовки лікарів-стоматологів тощо.

За результатами узагальнення результатів опитування національних та міжнародних експертів, онлайн обговорення за участі лікарів-стоматологів з різних країн визначено організаційні умови психологічно доцільної професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху: здійснення комунікації на основі принципів безбар'єрності та доступності; підготовка (підготовленість та вмотивованість) фахівців; урахування рекомендацій.

Упровадження визначених умов представлено у третьому розділі дисертації *«Умови формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху»*.

Зокрема, відповідно до другої умови обґрунтовано, розроблено зміст освітньої компоненти з формування психологічно доцільної професійної комунікації майбутніх лікарів-стоматологів (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху (лекції та практичні заняття з теми «Комунікативні навички лікаря стоматолога-терапевта (безбар'єрний підхід)» до освітньої програми підготовки лікарів-інтернів та слухачів циклу з спеціалізації (кафедра стоматології, Інститут післядипломної освіти, НМУ імені О.О. Богомольця); авторський інформаційний Telegram чат-бот та ін.). Проведено експеримент (констатувальний та формувальний етапи) на базі Інституту післядипломної освіти НМУ імені О.О. Богомольця. Результати експерименту засвідчили позитивну динаміку рівнів сформованості професійної комунікації лікарів-інтернів.

За результатами експерименту розроблено рекомендації щодо підготовки фахівців сфери охорони здоров'я – студентів медичних закладів вищої освіти (аспекти професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху), які передбачають: запровадження навчального курсу (вибіркового) або включення теми (тематику) з професійної комунікації лікарів-стоматологів з пацієнтами з особливими потребами в межах освітньої та практичної підготовки в магістратурі та / або інтернатурі; використання сучасних інформаційних технологій; залучення здобувачів освіти до участі у конференціях, семінарах, тренінгах тощо з питань безбар'єрності; організація зустрічей з представниками громадських організацій людей з інвалідністю тощо.

Обґрунтовано та розроблено рекомендації (методичний комплекс) для лікарів-стоматологів з професійної комунікації з пацієнтами з порушеннями слуху, що враховують сучасні національні та міжнародні підходи. Розроблено концепцію заснування кафедри професійної комунікації лікаря-стоматолога як структурного підрозділу закладу вищої освіти; програму навчальної дисципліни «Професійна комунікація лікаря-стоматолога з пацієнтами з особливими потребами» (як вибіркового компонента підготовки в магістратурі або інтернатурі); доповнення до Стандарту вищої освіти України з галузі знань 22 «Охорона здоров'я». Подальшого розвитку набули практичні алгоритми професійної комунікації з особами з порушеннями слуху на основі Калгарі-Кембриджської моделі медичного інтерв'ю із врахуванням положень спеціальної психології.

Представлений дисертантом аналіз результатів дослідження засвідчив ґрунтовність проведеної експериментальної роботи і підтвердив ефективність і доцільність запропонованих умов і розроблених рекомендацій щодо професійної комунікації з особами з порушеннями слуху для студентів медичних закладів вищої освіти (майбутніх лікарів-стоматологів).

Дисертація Віталія Петровича Литовченка засвідчує здійснену ґрунтовну пошукову й аналітичну роботу, опрацювання та узагальнення

значного масиву інформації (337 використаних джерел, з них 186 іноземною мовою). Дисертаційне дослідження характеризується достатнім рівнем обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Оцінювання змісту дослідницької роботи уможливило стверджувати, що поставлена в ній мета у процесі вирішення головних завдань досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

6. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

Слід зазначити, що під час роботи з дисертацією порушень вимог не виявлено, текст роботи оригінальний. Аналіз публікацій дисертанта засвідчив їх відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Основні результати дослідження викладено в наукових працях, зокрема: 9 статей у наукових фахових виданнях України (у тому числі ті, які індексуються у міжнародних наукометричних базах), зокрема 1 стаття (одноосібна) у періодичному науковому виданні, що індексується у Scopus та Web of Science; 12 тез у збірниках матеріалів конференцій.

7. Зауваження та рекомендації щодо оформлення та змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження В.П. Литовченка, водночас можна висловити такі зауваження та побажання, врахування яких могло б надати роботі більшої цілісності і завершеності:

1. У першому розділі роботи «Теоретичні основи професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» за результатами аналізу національних та зарубіжних досліджень з проблем професійної компетентності, зокрема фахівців сфери охорони здоров'я, теоретичних основ професійної комунікації лікаря, з урахуванням основних положень компетентнісного підходу логічно визначено структуру феномену «професійна комунікація фахівців сфери охорони здоров'я» стосовно пацієнтів з порушеннями слуху, що містить три компоненти:

когнітивний / знансєвий, мотиваційно-ціннісний та практичний. Водночас, було б доцільно представити цю структуру графічно у вигляді моделі.

2. В роботі системно представлено теоретичні основи та емпірична частина дослідження, умови формування психологічно доцільної професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху. В теоретико-методологічних основах дослідження, поданих у розділі «Вступ», дисертант спирається на положення системного методологічного підходу щодо взаємозв'язку психологічного та медичного аспектів проблеми, водночас в тексті цей підхід не представлено.

3. Вагомою та цікавою є емпірична частина дослідження, зокрема міжнародне опитування експертів з метою визначення стандартів (тенденцій, підходів) професійної комунікації медичних працівників (лікарів-стоматологів) з особами з порушеннями слуху, досвіду підготовки майбутніх лікарів до роботи з пацієнтами з особливими потребами. Результати опитування ретельно проаналізовано та представлено у параграфі 2.2. Водночас, на наш погляд, результати цього опитування доцільно було б більш узагальнено представити у вигляді рекомендацій для українських фахівців.

4. Заслужовує на позитивну оцінку детальне висвітлення особливостей організації роботи з формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я (лікарів-інтернів) з особами з порушеннями слуху на базі кафедри стоматології Інституту післядипломної освіти Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. На нашу думку, його доцільно було б доповнити аналізом практики підготовки майбутніх лікарів в інших закладах вищої освіти (проаналізувати наявний досвід, навчальні програми, проєктну діяльність у контексті проблеми професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я).

8. Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Висловлені побажання та зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження. З огляду на вищезазначене

вважаємо, що дисертаційне дослідження Литовченка В.П. «Формування професійної комунікації фахівців сфери охорони здоров'я з особами з порушеннями слуху» за актуальністю, змістом, наукової новизною, практичним значенням та повнотою викладу даних відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженими Наказом МОН України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України №759 від 31.05.2019) і Постановою КМ України від 12.01.2022 №44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно Постанов КМ України №341 від 21.03.2022 року; №502 від 19.05.2023; №507 від 03.05.2024), а її автор – Литовченко В.П. заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії PhD галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки зі спеціальності 053 Психологія.

Опонент,

доктор психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології
Навчально-наукового медичного інституту
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Ірина АСТРЕМСЬКА

Підпис Астремської Ірини Володимирівни засвідчую.
Начальник відділу кадрів
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

Світлана ШИЛОВА